

Imamul nevăzut a jucat un rol hotărâtor în mistica ismailiților și a altor ramuri șite. Concepții similare, trebuie să o spunem, privind sfințenia, ba chiar „dumnezeirea” maeștrilor spirituali se întâlnesc și în alte tradiții religioase (India, creștinismul Evului Mediu, hasidismul).

Trebuie să arătăm că imaginea fabuloasă a Imamului ascuns a fost adeseori asociată cu mitul eshatologic despre *Mahdī*, literal, „Călăuza” (adică „Cel călăuzit de Dumnezeu”). Termenul nu se găsește în Coran și numeroși autori sunniți l-au aplicat unor personaje istorice¹⁸. Dar ceea ce a frapat cel mai mult imaginația a fost prestigiul lui eshatologic. Pentru unii, Mahdi era Iisus ('Isā), dar majoritatea teologilor îl văd ca un descendent din familia Profetului. Pentru sunniți, Mahdi, deși declanșează o *renovatio* universală, nu este călăuza neabătută, așa cum îl proclamă șiiții; aceștia din urmă l-au identificat pe Mahdi în persoana celui de-al XII-lea Imam.

Ideea ocultării și reapariției lui Mahdi la capătul vremilor a jucat un rol însemnat în pietatea poporului și în crizele milenariste. După o sectă (a musulmanilor Kāisaniya), Mahdi ar fi fost Muhammad ibn al-Ḥanafiya, fiu al lui 'Alī cu o altă soție decât Fatma. Deși în viață încă, el zace într-un mormânt pe muntele Radwā, de unde credincioșii săi îl așteaptă să se reîntoarcă. La fel ca și în alte tradiții, apropierea sfârșitului vremii se vestește printr-o radicală decădere a oamenilor și prin semne specifice: *Ka'ba* va dispărea, foile Coranului vor deveni albe, cei ce vor rosti numele lui Allah vor fi uciși etc. Epifania lui Mahdi va inaugura, pentru musulmani, o eră a dreptății și belșugului cum nu s-a mai văzut pe pământ. Stăpânirea lui Mahdi va dura cinci, șapte sau nouă ani. Evident, așteptarea ivirii lui va atinge o mare încordare în vremi de dezastru. Numeroși șefi politici au încercat să dobândească puterea (și adesea au dobândit-o) proclamându-se Mahdi¹⁹.

275. *Sufism, ezoterism, experiențe mistice*

Sufismul reprezintă dimensiunea mistică cea mai cunoscută a islamului și una dintre cele mai importante tradiții de ezoterism musulman. Etimologic, substantivul arab *sūfī* pare să derive de la *sūf*, „lână”, aluzie la mantia de lână pe care o poartă sufiștii. Termenul se răspândește începând din secolul al III-lea (al IX-lea). Potrivit tradiției, strămoși spirituali ai sufismului se găseau între tovarășii lui Mahomed;

18. Vezi referințele în articolul lui D.B. Macdonald, *Shorter Encyclopaedia of Islam*, p. 310. Între prezentările cele mai competente și mai detaliate ale legendelor și credințelor privind figura lui Mahdi, cf. Ibn Haldūn, *The Muqaddimah* (traducere de Fr. Rosenthal), vol. II, pp. 156-206.

19. Cf., de exemplu, Mahdī-ul din Sudan, învins de Lord Kitchener în 1885.

de exemplu, Salmān al-Fārisī, bărbierul persan care locuia în casa Profetului și care a devenit modelul adopțiunii spirituale și al inițierii mistice, precum și Uways al-Qarānī, cărora Mahomed le lăudase devoțiunea²⁰. Se cunoaște mult mai puțin originea tendințelor ascetice²¹; ele se precizează probabil sub dinastia Omeiazilor. Într-adevăr, un mare număr de credincioși erau dezamăgiți de indiferența religioasă a califilor, preocupați doar de continua expansiune a Imperiului²².

Primul ascet mistic este Hasan al-Baṣrī (mort în 110/728), celebru pentru pietatea și adâncă sa tristețe; căci el se gândea tot timpul la Ziua Judecării. Un alt contemplativ, Ibrāhīm ibn Adham, a definit cele trei faze ale ascezei (*zuhd*): 1) a renunța la lume; 2) a renunța la bucuria de a ști că ai renunțat la lume; 3) a realiza atât de profund lipsa de importanță a lumii, încât aceasta nici nu mai e luată în considerare²³. Rābī'a (moartă în 185/801), o sclavă eliberată de stăpânul ei, introduce în sufism dragostea pură și absolută față de Dumnezeu. Îndrăgostitul nu trebuie să se gândească nici la Paradis, nici la Infern. Rābī'a este prima dintre *sūfī* care vorbește despre gelozia lui Dumnezeu. „O, tu, Speranța mea, Odihna mea și Desfătarea mea, inima mea nu mai poate să iubească pe altul în afară de Tine!”²⁴ Rugăciunea nocturnă devine pentru Rābī'a o conversație continuă și plină de dragoste cu Dumnezeu²⁵. Totuși, așa cum au arătat cercetările recente²⁶, Ġa'far al-Šadiq, al VI-lea Imam (mort 148/765) și unul din marii maeștri ai sufismului vechi, definise deja experiența mistică în termeni de dragoste divină („un foc divin care mistuie omul cu totul”), ceea ce demonstrează solidaritatea dintre šiism și prima fază a sufismului.

Într-adevăr, dimensiunea ezoterică a islamului (*bāṭin*), specifică šiismului, a fost la început identificată în *sunna* cu sufismul. După Ibn Haldūn, „sufii erau saturați de teoriile šiite”. Tot astfel, šiitii își considerau doctrinele izvorul și inspirația sufismului²⁷.

20. Vezi L. Massignon, *Salman Pāk et les prémices de l'Islam iranien*; Anne-Marie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, pp. 28 sq.

21. În secolul al III-lea de la Hegira, majoritatea sufilor erau căsătoriți; peste încă două secole, cei căsătoriți nu mai constituiau decât o minoritate.

22. Mai târziu, numeroși *sūfī* au identificat „guvernarea” cu „răul”; cf. Schimmel, p. 30. Trebuie ținut, de asemenea, seama de influența monasticismului creștin; cf. Marijan Molé, *Les mystiques musulmans*, p. 8.

23. Cf. A.-M. Schimmel, *ibid.*, p. 37.

24. Traducere de Margaret Smith, *Rābī'a the Mystic*, p. 55.

25. Vezi textul tradus, *ibid.*, p. 27.

26. Cf. Paul Nwyia, *Exégèse coranique et langage mystique*, pp. 160 sq.

27. Cf. S.H. Nasr, „Shi'ism and sufism”, pp. 105 sq. Trebuie, de asemenea, ținut seama de faptul că, în primele secole ale islamului, era greu de precizat dacă un autor era sunnit ori šiit; *ibid.*, pp. 106-107. Ruptura dintre šiism și sufism s-a produs când anumiți maeștri sufi au prezentat o nouă interpretare a inițierii spirituale și a „prieteniei divine” (vezi mai jos). Sufismul šiit dispăre începând din secolul III/IX și nu mai reapare decât în secolul VII/XII.

Oricum, experiențele mistice și gnozele teosofice se inserau cu dificultate în Islamul ortodox. Musulmanul nu îndrăznea să conceapă un raport intim, de dragoste spirituală cu Allah. Pentru el, era de-ajuns să se abandoneze lui Dumnezeu, să se supună Legii și să adauge tradiția (*sunna*) la învățătura Coranului. Mândri de erudiția lor teologică și de abilitatea de a stăpâni legile, teologii '*ulāma*' se considerau unicele căpetenii religioase ale comunității. Or, sufii erau violent antiraționalisti; pentru ei, adevărata cunoaștere religioasă era dobândită printr-o experiență personală, ducând la o unire temporară cu Dumnezeu. În ochii acestor '*ulāma*', consecințele experienței mistice și interpretările date de sufi amenințau înseși temeiurile ortodoxiei islamice.

Pe de altă parte, „calea” sufismului implică în chip necesar existența „discipolilor”, cu o inițiere și o lungă instruire sub conducerea unui maestru. Această legătură excepțională între maestru și discipoli duce repede la venerarea *ṣayḥ*-ului și la cultul sfinților. După cum scrie al-Ḥuǧviri, „să știi că principiul și temeiul sufismului și cunoașterea de Dumnezeu se sprijină pe sfințenie”²⁸.

Aceste inovații îi nelinișteau pe '*ulāma*', și nu doar pentru că aceștia își vedeau știrbită ori ignorată autoritatea. Pentru teologii ortodocși, sufii erau suspecti de erezie. Într-adevăr, așa cum vom vedea, se pot decela în sufism elemente – considerate defăimătoare și nefaste – din neoplatonism, gnoză și maniheism. Bănuți de erezie, unii sufi – precum Zū l-Nūn egipteanul (mort în 245/859) și al-Nūrī (mort în 295/907) – au fost aduși la judecată în fața califului, iar marii maestri al-Ḥallāǧ și Sohrawardi au murit executați (cf. §§ 277, 280). Toate acestea i-au silit pe sufi să-și comunice experiențele și concepțiile numai unor discipoli siguri și într-un cadru restrâns de inițiați.

Totuși, mișcarea a continuat să se dezvolte, căci ea satisfăcea instinctele religioase ale poporului, instincte parțial înghețate de învățătura abstractă și impersonală a ortodocșilor și care aflau o ușurare în atitudinea religioasă mult mai emoțională și mai personală a sufilor²⁹. Într-adevăr, în afară de instruirea inițiativă rezervată discipolilor, maestrii sufi încurajau concertele spirituale publice. Cântările religioase, muzica instrumentală (fluiere din trestie, chimvale, tobe), dansurile sacre, repetarea neobosită a numelui lui Dumnezeu (*dīkr*) mișcau atât poporul, cât și elitele spirituale. Vom cerceta ceva mai încolo simbolismul și funcția muzicii și a dansului sacru (§ 288). *Dīkr* seamănă cu o rugăciune a creștinilor de rit ortodox din Răsărit, *monologistos*, care consta în repetarea continuă a numelui lui Dumnezeu sau al lui Iisus³⁰. Așa cum vom vedea mai departe (§ 283), tehnica rugăciunii

28. *Kashf al-Manjūb*, traducere de R.A. Nicholson, p. 363; Cf. H.A. Gibb, *Mohammedanism*, p. 138.

29. H.A. Gibb, *Mohammedanism*, p. 135.

30. Această rugăciune este menționată cu mai multe secole înainte de *dīkr*, de numeroși Părinți (Sfinții Nil, Cassian, Ioan Scărarul etc.); ea era practică mai ales de isihăști.

de tip *dikr* (la fel ca și practica isihastă) prezintă, începând din secolul al XIII-lea, o morfologie extrem de complexă, implicând o „fiziologie mistică” și o metodă de tip yoga (anumite poziții corporale, o disciplină a respirației, manifestări cromatice și acustice etc.), ceea ce face plauzibilă ideea unor influențe indiene.

Cu timpul însă și cu câteva excepții, oprimarea exercitată de teologii *'ulāma'* dispare. Chiar cei mai intransigenți dintre persecutori au sfârșit prin a recunoaște excepționala contribuție a sufilor la expansiunea și înflorirea spirituală a islamului.

276. Câțiva maestri sufi : de la *Zū l-Nūn* la *Tirmidī*

Egipteanul *Zū l-Nūn* (mort în 245/859) cunoștea deja arta de a-și disimula experiențele mistice. „O, Doamne! De față cu oamenii te numesc «Stăpânul meu!», dar când rămân singur îți spun «Iubirea mea!»” Potrivit tradiției, *Zū l-Nūn* a fost cel dintâi care a formulat opoziția dintre *ma'rifa*, cunoașterea intuitivă („experiența”) a lui Dumnezeu, și *'ilm*, cunoașterea discursivă. „Cu fiecare clipă ce trece, gnosticul devine mai modest, căci fiecare clipă îl apropie de Dumnezeu [...]. Gnosticii nu se socot a fi prin ei înșiși, ci în măsura în care există ei există în Dumnezeu. Gesturile lor sunt provocate de Dumnezeu, rostite prin gura lor” etc.³¹ Trebuie să remarcăm talentul literar ieșit din comun al lui *Zū l-Nūn*. Lungile sale imnuri laudând slava lui Dumnezeu au inaugurat valorizarea mistică a poeziei.

Persanul *Abū Yazid Bistāmi* (mort în 260/874), unul dintre cei mai controversați mistici ai islamului, nu a scris cărți. Dar discipolii au transmis esențialul învățaturii sale sub formă de povestiri și de maxime. Printr-o asceză deosebit de severă și printr-o meditație concentrată asupra esenței lui Dumnezeu, *Bistāmi* a dobândit „anihilarea” de sine (*fanā'*), pe care el a formulat-o primul; tot el a fost primul care și-a descris experiențele mistice cu termenul *mī'rāğ* (ascensiunea nocturnă a lui Mahomed : cf. § 261). Realizase „solidarizarea” și, pentru o clipă cel puțin, credea el, unitatea absolută dintre cel iubit, cel ce iubește și iubirea însăși. În stare de extaz, *Bistāmi* rostise „locuțiuni teopatic”, vorbind ca și cum ar fi fost Dumnezeu. „Cum ai ajuns să faci asta? – M-am despuiat de mine ca un șarpe de pielea sa; mi-am contemplat sinele esențial : și, iată, eu eram El!” Sau : „Dumnezeu s-a uitat la toate conștiințele din întregul Univers și a văzut că toate erau vide de El; numai în mine el s-a zărit în întreaga sa plenitudine”³².

31. Vezi Margaret Smith, *Readings from the Mystics of Islam*, nr. 20. Cf. și Anne-Marie Schimmel, *op. cit.*, pp. 43 sq.

32. Traducerea lui L. Massignon, *Lexique technique de la mystique musulmane*, pp. 276 sq. Vezi și G. Anawati și Louis Gardet, *Mystique musulmane*, pp. 32-33, 110-115.